

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Mesleki Eğitimin Kadın İstihdamına Katkıları

Contributions of Vocational Education to Women's Employment from Ottoman Empire to Republic of Türkiye

Sümeysra Çay Çakır¹

Öz

Bir ülkenin gelişmişliği ve kalkınması ile eğitim sistemi arasındaki sosyo-ekonomik ilişki oldukça belirgindir. Eğitim sistemi, bir ülkenin insan kaynağının kalitesini belirlemede ve ekonomik, toplumsal ve teknolojik ilerlemenin sürdürülebilirliğinde temel bir öneme sahiptir. Eğitim sistemi içerisinde yer alan 'mesleki eğitim' ise, nitelikli insan gücünü yetiştirmek ve optimal fayda sağlaması açısından farklı bir önem ve role sahiptir. Özellikle sanayileşme sonrasındaki gelişmeler doğrultusunda ihtiyaç duyulan nitelikli insan gücü ihtiyacı, bu dönemde sanayileşmiş ülkelerin deneyimlerine benzer şekilde, Osmanlı Devleti de işgücünün yetkinliğini artırmak ve endüstriyel dönüşümü desteklemek amacıyla mesleki eğitim alanında önemli değişiklikler yapma gerekliliğini hissetmiştir. Mesleki eğitim imkanları sadece erkeklerle sınırlı kalmayıp, Tanzimat dönemiyle birlikte kadınlar için de sunulmuştur. Bu dönemde açılan kadınlar için mesleki eğitim okulları, bir yandan nitelikli iş gücü yetiştirerek ülkenin kalkınmasına katkı sağlarken, diğer yandan mesleki ve kültürel eğitimler aracılığıyla kadınların çalışma hayatının yanı sıra toplumun diğer alanlarında da daha aktif rol oynamalarını mümkün kılmıştır. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e aşama aşama gerçekleşen bu gelişmeler, kadının çalışma hayatındaki evrimi ve mesleki eğitimin kadınlara sunduğu fırsatlar konusunda zihniyet temellerinin atılmasında büyük bir önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kalkınma, Kadın Emeği, Eğitim, Mesleki Eğitim.

Abstract

The socio-economic relationship between development process and education system in a country is quite evident. The education system has a fundamental importance in determining the quality of a country's human resources and in the sustainability of economic, social and technological progress. 'Vocational education' within the education system has a different importance and role in terms of training qualified manpower and providing optimal benefits. The need for qualified manpower, especially in line with the developments in the post-industrialization period, similar to the experiences of industrialized countries in this period, the Ottoman Empire felt the need to make significant changes in the field of vocational education in order to increase the competence of the workforce and support industrial transformation. Vocational education opportunities were not limited to men but were also made available for women in the Tanzimat period. Vocational training schools for women opened in this period not only contributed to the development of the country by training a qualified labor force, but also made it possible for women to play a more active role in other areas of society as well as working life through vocational and cultural training. These developments, which took place gradually from Tanzimat to Republic of Türkiye, are of great importance in laying the foundations of the mentality about the evolution of women in working life and the opportunities offered to women by vocational education.

Keywords: Ottoman, Development, Women's Labor, Education, Vocational Education.

JEL Codes: B10, B15, B30

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 18 / 10 / 2024

Accepted: 07 / 03 / 2025

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Gümüşhane, Türkiye, caysumeyra@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3901-0444>.

Giriş

Çalışma olgusu, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır; ancak modernleşme sürecinde yaşanan ekonomik ve toplumsal dinamikler bu olguyu yeniden şekillendirmiştir. Çalışmaya atfedilen önem giderek artmış, hatta yaşamın ana hedefi haline gelmiştir. Bu süreçte, "çalışma" ve "emek" kavramları, sadece bireysel ekonomik kazanç sağlama araçları olmaktan çıkmış; aynı zamanda toplumsal statü, kişisel kimlik ve bireysel tatmin unsurları olarak değer kazanmıştır. Modern toplumda çalışma, bireyin sosyal hayattaki yerini ve topluma katkısını belirleyen en temel faktörlerden biri haline gelmiştir (Kocka, 2001: 8-13).

Emek odaklı düşüncenin merkezi olan Batı Avrupa, zaman içinde ilişkide bulunduğu diğer toplumları da etkilemiştir. Batı ile yoğun etkileşimde bulunan Osmanlı toplumu, kendi özgün kültürel yapısına rağmen, Batı'daki bu gelişmelerden etkilenmiş ve bu doğrultuda bir değişim sürecine girmiştir. Osmanlı'nın sanayileşme ya da modernleşme olarak tanımlanan bu hamlesi, yeni bir zihniyet yapısı, kavramlar ve pratikler getirmiştir. Bu değişim, toplumun yapısında köklü dönüşümlere yol açan doğal bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Nitelikli iş gücüne olan ihtiyacın arttığı bu dönemde, bu ihtiyacı karşılamak için mesleki eğitim konusunda politikalar geliştirmek zorunlu hale gelmiştir. Bu eğitimler, Tanzimat dönemiyle birlikte erkeklerle sınırlı kalmayıp kadınları da kapsamaya başlamış ve böylece kadınların çalışma hayatına katılımını sağlamıştır.

Eğitimin bireysel ve toplumsal kalkınma üzerindeki önemi, birçok araştırmada vurgulanmıştır.² Eğitim, bireylerin ekonomik refahını artırmanın yanı sıra sosyal statü kazandıran ve toplumsal dönüşümü sağlayan kritik bir araçtır. O'Donoghue (1991) ve Barro (2002), eğitim sayesinde bireylerin bilgi ve becerilerinin gelişerek daha nitelikli hale geldiğini, bunun da ekonomik kalkınmanın getirdiği talebi karşılayarak yaşam standartlarını yükselttiğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Kruger ve Lindahl (2001), eğitimin ekonomik kalkınmaya katkı sağlarken bireylerin davranışlarını olumlu yönde etkilediğini ve ulusal birliğin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını savunmuşlardır. Ayrıca, sosyal ve kültürel farklılıkların bulunduğu toplumlarda, eğitimin ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamayı kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, gelişme ve kalkınmada eğitimin önemini fark etmiş ve özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra bu ihtiyaç sıkça vurgulanmıştır. Tanzimat dönemi, ekonomiyi kapsayan yoğun reformlarla dikkat çekerken, Şakaoğlu (1991) ve Akbulut (2003), mesleki eğitime yönelik ilk yatırımların askeri alanda yapıldığını belirtmiştir. Clark (1992), Yıldırım ve Şahin (2015) ile Şişman (2008) ise Tanzimat sonrası bu yatırımların ekonomik hayatın geneline yayıldığını ve ihtiyaç duyulan vasıflı iş gücünü yetiştirme hedefi doğrultusunda genişletildiğini vurgulamış, bu bağlamdaki faaliyetlere detaylı bir şekilde değinmişlerdir.

Tanzimat Dönemi, her alanda köklü değişimlerin yaşandığı bir süreç olmanın yanı sıra Osmanlı kadınına da önemli ölçüde etkilemiştir. Kadınların sosyal yaşama katılımı, eğitim hakkı elde etmesi ve meslek edinmelerine ilişkin konular, dönemin dikkat çeken değişimleri arasında yer almış ve Zihnioğlu (2013) tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Osmanlı kadınlarının, çağdaş pek çok kadından farklı olarak, ekonomik hayata ve geleneksel aile ekonomisine katkı sağladıkları ve ticari faaliyetlerde aktif rol oynadıkları, bazı araştırmalarda ortaya konulmuştur (Jennings, 1975; Gerber, 1980). Ancak bu faaliyetler genellikle herhangi bir eğitim almaksızın, ampirik yöntemlerle yürütülen mesleklerden ibaretti. Tanzimat Dönemi'nde ise kadınların mesleki eğitim alarak daha sistemli ve kurumsal mesleklere yönlendirilmesi hedeflenmiştir. Kurnaz (1992) ve Çakır (2013), kadınların Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte eğitim alanındaki gelişmelerini incelemiş ve özellikle mesleki eğitimin sağladığı istihdam olanaklarının, kadınların çalışma hayatına aktif katılımını desteklediğini vurgulamıştır. Bu dönemde eğitim ve istihdam, kadınların toplumsal rollerinde dönüşümü teşvik eden başlıca unsurlar olarak öne çıkmıştır.

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine uzanan süreçte mesleki eğitimin kadınların çalışma hayatına katılımındaki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, kalkınma ile eğitim arasındaki ilişki ele alınacak ve eğitimin kalkınma üzerindeki etkileri değerlendirilecektir. Ardından, tarihsel bir perspektifle Osmanlı döneminde mesleki eğitimin gelişimine yönelik gerçekleştirilen yatırımlar ve kaydedilen önemli ilerlemeler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Son olarak, mesleki eğitimin kadının çalışma hayatına katılmasındaki etkinliği ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

² Konu ile alakalı daha fazla bilgi edinmek için bkz.; Dale W. Jorgenson, "Human Capital and the National Accounts", Survey of Current Business, Vol: 90, No: 6, 2010.; Barbara Sianesi, John Van Reenen, The Returns to Education: A Review of the Macro-Economic Literature, London LSE Research Online, Discussion Paper, 2000.; Özlem Çakmak, "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi", D.U. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 11, 2008.; Robert J.Barro, "Economic Growth in a Cross Section of Countries", The Quarterly Journal of Economics, Vol: 106, No: 2, 1991.; Oytun Mecik, "Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım)", Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, 2013.; Nazım Öztürk, "İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü", Sosyoekonomi, Ocak-Haziran 2005-1, 2005.

1.Kalkınma ve Eğitim İlişkisi

Kalkınma kavramı başlangıçta yalnızca ekonomik büyümeyi ve ilerlemeyi ifade ederken, modern çağda insanın yalnızca maddi ihtiyaçlarını değil aynı zamanda hayati ve toplumsal şartların gelişimini ve geleceğe dair planlarının gerçekleşmesini de içeren bir anlam kazanmıştır (Çakmak, 2008: 36). Bu bağlamda, kalkınma; ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal ve bireysel gelişmeyi kapsayan zengin bir kavramı içermektedir (Gümüş ve Şişman, 2012: 117).

Bu noktada eğitim ile kalkınma arasında ilişkiye odaklandığımızda, eğitimin kalkınmanın esas bir unsurunu oluşturduğu görülmektedir. Çünkü bir ülkenin kalkınma sürecine katkı sağlayan üç temel unsur olan doğal kaynaklar, sermaye ve emek, bu faktörlerin merkezinde emeği barındırmaktadır. Özellikle nitelikli emek gücü, bulunduğu toplumun sosyal ve ekonomik hayatına önemli ölçüde katkı sağlar. Sianesi ve Reenen (2000), yaptıkları çalışmada, okula kayıt oranlarında %1'lik bir artışın kişi başına düşen GSYİH büyümesinde %1 ila %3 arasında bir artış sağladığını ortaya koymuştur. Eğitim seviyesindeki artış, bir yandan ekonomik büyümeyi desteklerken, diğer yandan eğitilmiş bireylerin iş fırsatlarının artmasına katkı sağlamakta ve bu durum gelir dağılımında eşitliği olumlu yönde etkilemektedir. Verimli eğitim programlarının devlet tarafından sunulması, özellikle dezavantajlı gruplara toplumsal olarak eşit fırsatlar sağlarken, bu olumlu gelişme sonucunda ekonomik yaşamda verimlilik artacak, sürekli değişen ve yenilenen teknolojinin oluşumu ve kullanımı konusunda başarı seviyesi yükselecektir. Eğitim seviyesindeki artışla birlikte yükselen nitelikli insan potansiyeli, yapmış oldukları seçimler ve aldıkları kararlarla yaşadıkları toplumun daha demokratik ve siyasi olarak istikrarlı bir yapıya kavuşmasına önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca, nitelikli eğitim, bireyler arasında toplumsal dengenin ve iyilikleri sağlamaya yönelik çabaları destekleyebilir (Öztürk, 2005: 35-40). Eğitim seviyesindeki artışın tüm bu sonuçları, bireyden topluma doğru geniş kapsamlı bir gelişme sağladığını göstermektedir.

Eğitim, bireylerin gelir düzeyini yükselten en önemli faktörlerden biridir. İlave eğitim, bireylerin iş gücü piyasasında daha katma değerli iş bulma olasılığını artırır. Nitekim pek çok ülkede eğitim seviyesinin yükselmesi, daha iyi iş olanakları ve daha yüksek gelir sağlayarak bireyleri eğitime teşvik etmektedir. Tablo 1'deki verilere göre, lise eğitimi gelir düzeyini %24, yüksekokul %47, üniversite ise %89 oranında artırmaktadır. Bu durum, eğitilmiş nüfusun üretkenliğinin ve gelir seviyesinin, eğitimsiz nüfusa kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Eğitim ve Ekonomik Kazanç İlişkisi

Eğitim Düzeyi	Gelir Düzeyinde Yarattığı Artış (%)
Okuryazar	8-16
Lise	24
Yüksekokul	47
Üniversite	89

Kaynak: T. R. Breton, (2003), Education, Human Capital and National Income, EER 2003-115, George Mason University, March 10, s.3.

Eğitim, bireylerin yaşam boyu elde edecekleri geliri belirlemenin ötesinde, yaşam standartlarını da şekillendirir. Emek gücünün beceri ve verimliliğini artırarak, ulusal gelirin büyümesine doğrudan katkı sağlar. D. Wheeler'ın 88 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptığı araştırmaya göre, okuryazarlık oranının %20'den %30'a çıkması ulusal gelirden %8 ila %16 arasında artış sağlamaktadır (Psacharopoulos ve Woodhall, 1994:43-44). E.F. Denison (1985:9) ise ABD'de kişi başına ulusal gelir artışının beşte birinin, iş gücünün eğitim seviyesindeki iyileşmelere bağlı olduğunu belirtmektedir.

Tablo 2. Eğitimin İktisadi Büyümeye Ülkesel Katkıları

Ülkeler	Yıllık Büyüme Oranına Katkısı (%)
ABD	12
Brezilya	21,4
Arjantin	7,6
Güney Kore	15,5
Meksika	12,9
Sili	14
Türkiye	21

Kaynak: J. Temple, "Effects de l'Education et du Capital Social sur la Croissance dans les Pays de l'OCDE", Revue Economique de l'OCDE, no: 33, 2001/ II, 2001, S. 99; H. Ergen, "Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyümeye Katkısı", Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 10, Sayı, 35, 1999, s.21.

Tablo 2'de çeşitli ülkelerde eğitimin ekonomik büyümeye olan katkıları gösterilmektedir. Dünya genelinde eğitimin ekonomik kalkınmaya katkısı %10,9 iken, OECD ülkeleri için bu oran %8,7 olarak belirlenmiştir (Baro, 2000: 35-39; Tansel, 1999: 457). Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, iş gücünün ortalama eğitim süresindeki bir yıllık artışın, ulusal gelir büyüme oranında %21'lik bir yükselişe neden olduğunu ortaya koymuştur (Ergen, 1999: 54-55).

R.A. Eaterlin'in, dünya genelinde 25 ülke üzerinde yaptığı araştırmalar, modern teknolojiye dayalı ekonomik büyümenin, örgün eğitimde sağlanan gelişmelerin getirdiği motivasyon ve geniş öğrenme potansiyeline bağlı olduğunu göstermektedir. Eğitime yapılan yatırımların ekonomik kalkınmayı hızlandırdığına dikkat çeken Eaterlin, bu yatırımların büyümenin temel taşlarından biri olduğunu vurgulamıştır. R. Marris, 66 gelişmekte olan ülkeye dair yaptığı çalışmada, eğitimin yalnızca ekonomik büyümeyi güçlendirmekle kalmayıp, eğitim yatırımları yapılmadığı takdirde diğer yatırımların büyümeye olan etkisinin önemli ölçüde azalacağını ifade etmiştir. Eğitim yatırımları, fiziki sermaye yatırımlarını tamamlayarak ulusal gelirden daha büyük artışlara yol açmaktadır (Psacharopoulos ve Woodhall, a.g.e. 39- 44). S. G. Strumilin ise eğitime yapılan her bir birimlik yatırımın milli geliri üç birimden fazla artırdığına dikkat çekmektedir (Adem, 1977:2).

Eğitim ile kalkınma arasındaki ilişki, özellikle "beşerî sermaye" kavramı üzerinden anlaşılabilir. Beşerî sermaye, bireyin bilgi, yetenek, deneyim ve sağlık gibi niteliklerini ifade eder. Bu nitelikler, ekonomik üretkenliği artırabilir ve bireylerin toplumsal ve ekonomik hayatta daha etkili katkılar sunmalarına imkân tanır. Beşerî sermaye ve eğitim arasındaki bu bağlam, bireylerin kişisel gelişimini ve toplumsal kalkınmayı etkilerken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi de destekler. Eğitim, toplumun genel refahını artırmada ve sürdürülebilir kalkınmanın temel taşı olan en güçlü araçtır (Yıldırım ve Şahin, 2015: 80). Önceki çalışmalar, Jorgenson ve Fraumeni, 1992 ve Mankiw vd. 1992, beşerî sermayeye yapılan yatırımların 1948 ve 1986 yılları arasında ABD ekonomik büyümesinin %83'ünü oluşturmaktadır. Özellikle işgücü girdisindeki büyüme ekonomik büyümenin %61'ini oluşturmaktadır ve bunun yarısından azı (%42) işgücü kalitesindeki artıştan kaynaklanmaktadır (Sianesi ve Reenen, 2000:13).

Eğitim ve vasıf arasındaki ilişkinin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de beşerî sermayeyi şekillendiren ve ekonomik kalkınmayı destekleyen temel bir faktör olduğu açıkça görülmüştür. Nitelikli iş gücü ihtiyacının farkındalığı bu dönemde artmış ve kamuoyunda da bu gereklilik vurgulanmıştır. Bu bağlamda, devlet nitelikli iş gücü yetiştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

2. Osmanlı'da Mesleki Eğitimin Gelişimi

İnsanlık tarihinde büyük bir dönüm noktasını temsil eden Sanayi Devriminin üretim, endüstri, teknoloji ve toplumsal yapı üzerinde köklü etkileri olmuştur. Geleneksel el işçiliği ve ev üretimi yöntemlerinin yerini makine üretimine ve fabrika sistemine bırakmasıyla, özellikle İngiltere öncülüğünde Avrupa ekonomileri ile sanayi devrimini gerçekleştiremeyen diğer ülkeler arasında belirgin bir "büyük ayrışma" yaşanmıştır. Endüstriyel devrimi başaran ülkelerde ekonomik büyüme hız kazanırken, bu gelişmelerin gerisinde kalan ülkelerin ekonomileri ve toplumları olumsuz etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi döneminde diğer Batı Avrupa ülkeleri kadar hızlı ve etkili bir şekilde dönüşümün etkilerini deneyimleyememiştir. Ancak bu dönemden etkilenen bir aktör olarak, yerel pazarlarında Avrupa mallarının belirgin bir artışla varlığını sürdürdüğü bir ekonomik yapı geliştiği görülmüştür. Bu farkındalık, Osmanlı Devleti'nde ekonomiyi de içeren köklü reformlar dönemini başlatmıştır (Yıldırım ve Şahin, 2015: 83).

İlk olarak devlet öncülüğünde başlayan endüstrileşme, özel teşebbüslerin de katkısıyla yaygınlaşmaya başladı. Ancak endüstrileşme sürecinde gerekli olan teknoloji ve makinelerin kullanımı için nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyaç, Osmanlı için sorun oluşturan bir faktördü. Vasıflı işçi eksikliğini gidermek amacıyla atılabilecek en pratik adımlardan biri, dönemin ihtiyaçlarına uygun mesleki eğitim okullarının kurulmasıydı.

Tanzimat dönemine kadar, Osmanlı Devleti'nde mesleki eğitime yönelik girişimler, 1838'de Mekteb-i Maarif-i Adliye ve 1839'da Mekteb-i Ulum-u Edebiye gibi memur yetiştirme amaçlı okulların dışında askeri alanlarla sınırlı kalmıştır (Öztürk, 1995: 429). Tanzimat dönemi, ekonomik hayatın çeşitli alanlarını içeren mesleki eğitim konusunda yatırımların gerçekleştirildiği bir dönemdir. 1842 yılı itibarıyla Zeytinburnu-Bakırköy bölgesinde tarımsal ve sanayi tesisleri kurularak bu alan bir tür "sanayi parkı" haline getirilmiştir. Bu bölgede sadece sanayi tesislerinin değil, aynı zamanda bu tesislerde çalışabilecek nitelikli işgücünü yetiştirmek amacıyla bir teknik okulun da kurulduğu görülmektedir (Clark, 1992: 40-41). 1842 yılında, Prusyalı bir uzman getirilerek Askeri Baytar Mektebi adlı veteriner okulu kurulmuştur. Ayrıca 1848 yılında, tarım alanında mesleki eğitim hedefiyle Yeşilköy'de uygulamalı bir mesleki okul olan Ziraat Talimhanesi açılmıştır (Şişman, 2008: 30).

1848 yılında Yedikule'de pamuk üretimi için bir bez fabrikası kurma amacıyla Amerika'dan bir uzmanın tavsiyesi üzerine Ziraat Mektebi açıldı. Bu okul, tarımsal üretimi modernize ederek daha verimli hale getirme amacını taşıyordu. Fransa'da

ziraat eğitimi almış yerli öğrencilerin tercümanlık yaptığı bu okulda, dokuzu Müslüman altısı gayrimüslim olmak üzere toplam on beş öğrenci maaşlı olarak görev alıyordu. Ancak bu girişim, uygulama çalışmalarının başarısızlığı ve mezun olan öğrencilerin taşraya gitmemesi nedeniyle 1851 yılında sona erdi (Güran, 1992: 221). Ülkenin çeşitli bölgelerinde, tarımsal karaktere uygun olarak belirli alanlarda hem teorik hem de pratik tarımsal eğitim verilerek verimlilik artışı amaçlanmıştır. 1884 yılında "İstanbul Halkalı Ziraat Mektebi", 1891 yılında vilayetlerde Hamidiye Ziraat Mektepleri ve 1900'lerin başlarında ise 12 farklı şehirde daha ziraat okulu kurulmuştur³ (Yıldırım ve Şahin, 2015: 85).

Sanayi sektörünün ihtiyaçlarına yönelik teknik okulların kurulması ise, başlangıçta vizyon sahibi yerel yöneticilerin kişisel girişimleriyle başlamış olup daha sonra ülke genelinde yaygınlaşmıştır. Bu konuda ilk önemli adım, Mithat Paşa'nın 1861 yılında Niş valisi olduğu dönemde Müslüman ve gayr-i Müslim, yetim ve öksüz çocukları meslek sahibi yapmayı amaçlayan "İslahane" adını taşıyan kurumların kurulması olmuştur. Bu okulların temel hedefi, 1868 yılına ait Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi'nde de ifade edildiği üzere devletin en fazla gereksinim duyduğu meslekler için nitelikli bireylerin yetiştirilmesi olmuştur ("Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi": 268- 263). Diğer taraftan bu çaba sayesinde aile desteğinden yoksun, sahipsiz ve suç işleme eğilimli çocuklar, devlet himayesi altında terzilik, demircilik, marangozluk, dericilik, iplik yapımı gibi mesleklerle tanıştırılarak topluma entegre edilmiştir. Bu uygulamanın bir süre sonra devlet politikasına dönüştüğü ve benzer okulların diğer bölgelerde de açıldığı bilgisi, kaynaklarda belirtilmiştir⁴ (Yıldırım ve Şahin, 2015: 84).

Bu dönemde, ülkede kalifiye memur yetiştirmeye yönelik çabalara da büyük önem verilmiştir. Devletin reform süreci ve bu süreçte karşılaşılan yeni zorluklar, yeni kurumların kurulmasını ve bürokrasinin daha fazla uzmanlaşmasını gerekli kılmıştır. Bu değişimler sonucunda iş yükü artmış ve dolayısıyla nitelikli bireylere olan talep daha da artmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı bürokrasisine nitelikli memur ve kâtipler yetiştirmek amacıyla atılan ilk modern adım, 1838 yılında kurulan Mekteb-i Maarif-i Adliye'dir. Ardından 1862 yılında Mekteb-i Maarif-i Aklâm adıyla yeni bir okul açılmış, kısa bir süre sonra adı Mahrec-i Aklâm olarak değiştirilmiştir. Buna ek olarak, yetiştirilen memurların niteliklerini artırmak amacıyla 1864 yılında Lisan Mektebi kurulmuştur (Öztürk, 1995: 429). Bu okullar ve eğitim faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalkınma politikası çerçevesinde nitelikli işgücü oluşturma, modernleşme ve bürokratik gelişme çabalarının önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır.

Sanayi, tarım, memuriyet gibi sektörlerin yanı sıra, ticaret sektöründe de mesleki ve teknik okulları kurulmuştur. 1861 yılında kurulan Ticaret Mektebi, 1884'te Hamidiye Ticaret Mektebi ve 1914'te kurulan Ticaret Mektebi, bu dönemdeki girişimlere örnek olarak gösterilebilir. Bu girişimlerin ardında yatan temel sebep, ticaretin geçmiş dönemlere kıyasla çok daha geniş bir ölçeğe yayıldığı, uluslararası ticaret ilişkilerinin belirgin şekilde arttığı ve bir ülkede yaşanan ticari ve siyasi meselelerin artık diğer ülkelerde ekonomik krizlere neden olabilecek boyutlara eriştiği gerçeğiydi (Yıldırım ve Şahin, 2015: 84-85). Bu nedenle, ticaret dünyasında başarılı olabilmek için matematiksel hesaplamalardan öte, temel teorik bilgilerle birlikte küresel üretim eğilimlerini, endüstrideki gelişmeleri ve siyasi olayları anlayabilmek gerekmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla ticaret okullarının kurulması fikri ortaya çıkmıştır (Ceride-i Havadis, 1 Nisan 1861: 1). Ticaret sektöründe mesleki eğitim imkânlarının genişletilmesi, bireyleri ticaret dünyasında yetkin hale getirmeyi amaçlarken eş zamanlı olarak ekonomik büyümeye de pozitif katkı sağlamayı amaçlayabilir.

Osmanlı Devleti, modern dönemin taleplerine cevap verebilmek amacıyla farklı alanlarda nitelikli işgücü gereksinimini karşılamak üzere çeşitli meslek okulları da kurmuştur. Orman Ameliyat Mektepleri, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi, Polis Mektebi, Aşçı ve Garson Mektebi, Dar-üelham Adliye Mektebi, Belediye Çavuşanı Mektebi, Baytar Muavinleri Mektebi, Şimendifercilik Mektebi, Mekteb-i Evkaf bu meslek okullarından bazılarıdır (Şişman, 2008: 40).

Tüm bu faaliyetler, teknolojinin hızla gelişerek dönüştüğü dönemde ihtiyaç duyulan nitelikli işgücüne karşılık Osmanlı Devleti'nin mesleki alanlarda attığı önemli adımları göstermektedir. Bu adımlar, devletin çağın gereksinimlerine uyum sağlamak ve ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla gerçekleştirdiği öncü çabalardır. Meslek okullarının yaygınlaştırılması ve farklı sektörlerde nitelikli personelin yetiştirilmesi, Osmanlı toplumunun genel rekabet gücünü artırmayı amaçlayan bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu yönde atılan adımlar, devletin modernleşme sürecindeki çabalarını desteklemiştir.

3. Mesleki Eğitimden Çalışma Hayatına Osmanlı Kadını

Toplumların gelişimi ve özgün şartları, kadının çalışma hayatına katılım deneyimini farklı biçimlerde şekillendirmiştir. Her bir toplumun evrimi, kültürel dinamikleri ve sosyal ihtiyaçları, kadınların iş gücüne katılımını farklı ve kendine özgü

³ Ülkenin tarıma dayalı ekonomisinin güçlendirmek ve tarım sektörünün modernleşmesi açısından önemli bir adım olan ziraat mekteplerine dair daha detaylı bilgi için bkz. Şişman, s.39-40; Yıldırım, Şahin, s. 85

⁴ Ülkenin hemen her bölgesine yayılan sanayi mekteplerine dair daha fazla bilgi için bkz. Yıldırım, Şahin, s. 84; Şişman, s. 32- 35; Cemil Öztürk, (1995), "Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: İslahhâneler", Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 430- 437).

şekillerde etkilemiştir. Bu bağlamda, sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlerin birleşimi, kadınların iş dünyasındaki konumlarını belirleyici bir rol oynamaktadır. Aslında kadınlar, tarih boyunca çalışma hayatının içinde yer almıştır. Ancak çalışma kavramının anlamı, özellikle Sanayi Devrimi sonrası dönemde önemli ölçüde değişmiştir. Sanayi Devrimi öncesi geleneksel dönemde bireylerin hayatlarını sürdürebilmelerinde bir araç olan çalışma hayatı, Sanayi Devrimi sonrasında gelir getiren ve para kazandıran bir faaliyet olmuştur. Kapitalist toplumlarda, her şeyin para ile değerlendirilmesi, kadınların yaptığı işlerin maddi karşılığının olmamasının, emeği değersizleştiren ve çalışma kavramını dönüştüren bir gerçektir. Bu dönüşüm, kadın emeğinin sıklıkla göz ardı edildiği ve ekonomik anlamda görmezden gelindiği bir perspektife yol açtı (İçli, 2020: ii).

Bu anlam çerçevesinde incelenecek olan çalışma hayatı, Osmanlı kadını için de kapitalizmin kök salmasına paralel olarak ilerlemiştir. Geleneksel Osmanlı ekonomisi, tarım ve küçük ölçekli imalat ile ticaret sektörlerine dayandığından, kırsal kesimdeki kadınlar tarım üretiminde etkin rol oynamış, aynı zamanda el sanatları ve halı dokuma gibi küçük ölçekli ekonomik faaliyetlerde aktif olarak yer almışlardır. Şehirlerdeki kadınlar ise müteşebbis ya da işçi olarak çalışma hayatında bulunmuşlardır. (İçli, 2020: 34)

Osmanlı toplumunda, dünya genelinde olduğu gibi, kadının çalışma hayatına katılımını şekillendiren bir dizi faktör bulunmaktadır. Ekonomik gelişmeler, savaşlar ve eğitim düzeyindeki değişimler, kadının iş hayatına dâhil olmasında belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır. Bu faktörler, toplumun iş yapısını ve ihtiyaçlarını etkileyerek kadınların istihdam olanaklarını belirlemiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte yaşanan geniş çaplı toplumsal değişimler, kadınların toplumsal rolünü ve konumunu köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu dönemde, kadınların eğitimden çalışma hayatına kadar hayatın farklı alanlarına katılımı artmış ve toplumsal pozisyonları üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan eğitim, kadının iş hayatına katılımını etkileyen kritik bir unsur olarak öne çıkar. Tanzimat dönemiyle birlikte gerçekleşen reformlar sonucunda kız çocukları için okulların kurulması ve kadınların eğitim seviyelerinin yükselmesi, kadının iş gücüne katılımını artırıcı bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

Değişimlerin kökeni olarak kabul edilen eğitim, Tanzimat dönemiyle birlikte sorun olarak değerlendirilmiş ve eğitim sisteminde merkezileşme ile dünyevileşmeye dayalı temel değişiklikler hayata geçirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların eğitim geçmişine bakıldığında, Tanzimat öncesi dönemde kadınların eğitim hakkı oldukça sınırlıydı; yalnızca ilkökul seviyesinde eğitim alabiliyorlardı. Özel eğitim imkânlarına sadece üst düzey ailelerin kızları erişebiliyordu. Ancak Tanzimat reformlarıyla birlikte, kadınların eğitime yönelik çabalar arttı. Bu çerçevede, Sultanahmet'te bulunan Cevri Kalfa Mektebi, ilk kız rüştiye olarak 6 Ocak 1859 tarihinde açıldı ve ilgili nizamnamede belirtildiği üzere, hane sayısı 500'ü geçen büyük şehirlerde rüştiye açılabilme şartı öngörüldü. Bu gelişmelerin ardından, kız öğrencilere yönelik idadilerin ilk örnekleri 13 Mart 1880 tarihinde görülmüştür. 1906-1907 yıllarına geldiğimizde, ülke genelinde idadilerin sayısı artmış ve kızlara lise seviyesinde eğitim verme çabalarının ilk örnekleri daha yaygın bir şekilde görülmüştür (Kurnaz, 2013: 98-103). İlk kız lisesi olan İnas Sultanisi, 1913-1914 yıllarında açılmış ve bu okulu Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri izlemiştir (Yaraman, 2001: 34). Bu süreç, Osmanlı kadınlarının eğitim ve çalışma hayatında giderek daha fazla fırsata erişebilmelerinin bir göstergesi olarak dikkat çeker.

Tanzimat Dönemi'nde, kız çocukları için rüştiyeler ve ibtidai okullarının yanı sıra mesleki eğitim alabilecekleri okulların da kurulmasına izin verilmiştir. Kadınların mesleki eğitim süreci Tanzimat döneminde öncelikle sağlık alanında başlamış, daha sonra eğitim alanında da devam etmiştir. Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde, sanayi sektöründe mesleki eğitim veren okulların açılmasına da öncülük edilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ise, kadınların her alanda aktif bir rol üstlenmesinin hedeflendiği ve bu doğrultuda farklı meslek alanlarında eğitim imkânlarının sunulduğu bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

3.1. Sağlık Alanında Mesleki Eğitimler

Osmanlı'da kadınların mesleki eğitime yönelik ilk adım, ebelik alanında atılmıştır. 1826 yılında açılan Tıbbiye Mektebi'nde öncelikli olarak erkek ebeler yetiştirilmek üzere ebelik kursları düzenlenmiştir. Kadın ebelerin yetiştirilmesi amacıyla Hekimbaşı tarafından 1842 yılında hükümete sunulan talep sonucunda açılan ebelik kursu, 1843 yılında faaliyete geçmiş ve 1845 yılında tamamlanarak, ilk mezunlarını vermiştir. Bu mezunlar arasında 10 Müslüman ve 26 Hristiyan kadın bulunmaktadır. Başlangıçta mankenler üzerinde tatbikat yapılan ve teorik olarak verilen kadın hastalıkları ve ebelik dersleri daha sonra 1862'de Gülhane Parkında bulunan bir binanın doğum kliniği haline getirilmesi ile eğitimler pratiğe döküldü. II. Meşrutiyet'e kadar okur- yazarlık şartı aranmayan bu kurslar dönemin şartlarından dolayı ülke geneline yayılamadı. Ancak vilayetlerin kendi imkânları doğrultusunda İstanbul'daki bu kurslara öğrenci gönderilmesi teklif edilebildi (Çakır, 2013: 299; Kurnaz, 1992: 19-20). Bu durumda Ebe Mektebi mezunlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nda mesleki eğitim alan ilk kadınlar olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz (Caporal, 1982: 105).

Hemşirelik alanında mesleki eğitim ilk olarak Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Bu girişime 1854 Kırım Harbi esnasında Fransız askerlerin bakımı için Türk hükümeti tarafından getirilen Fransız hemşireler ve İngiliz askerleri için Florence

Nightingale tarafından getirtilen İngiliz hemşireler örnek olmuştur. Kadınlara yönelik ileri düzeyde eğitim verilmesinin gerekliliği, 20. yüzyılın başlarında giderek yaygın bir fikir haline gelmiştir. Sivil tıp eğitiminin bir uzantısı olarak, 18 Kasım 1908 tarihinde Eczacı, Dişçi, Ebe ve Hemşire Kadınlar Mektebi kurulmuştur (Altıntaş, 1998: 378). Kadınların sağlık alanında eğitilmesini önemseyen ve bu doğrultuda çaba gösteren Dr. Besim Ömer Paşa, katıldığı yurt dışı kongrelerde sağlık hizmetleri ve eğitim modellerini incelemiş ve Türk kadınlarının bu alanlardaki meslekî eğitimlerden yararlanarak ilgili meslekleri icra etmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır (Sarı, 1996: 15; Atabek, 1997: 233; Dölen, 1998: s.11). Dr. Besim Ömer ayrıca ebelerin mesleki yeterliliklerini artırmak amacıyla hastabakıcılık eğitimi almasının önemine vurgu yapmıştır. Bu doğrultuda, ebeler eğitiminin ilk yılına hastabakıcılık derslerini dahil ederek, bu alandaki eğitim sürecine yenilikçi bir yaklaşım kazandırmıştır. Bu düzenleme, hastabakıcılığın bağımsız bir meslek haline gelmesinde önemli bir adım oluşturmuş. Trablusgarp (1911) ve Balkan Savaşları (1912) sırasında ordunun sağlık hizmetleri alanındaki yetersizlikleri, ağır kayıplara neden olmuştur. Bu soruna çözüm bulma arayışıyla, bazı hekimlerin girişimleri ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin desteğiyle ilk olarak Kadırga Hastanesi'nde 6 aylık gönüllü hastabakıcılık kursları başlatılmıştır. 1911 yılında organize edilen bu kurslara katılan gönüllüler, programın tamamlanmasının ardından diploma almışlardır. Eğitimlerini tamamlayan gönüllü hastabakıcılar ve hemşireler, Balkan Savaşları, Çanakkale Muharebeleri ve I. Dünya Savaşı süresince hastanelerde erkek sağlık çalışanlarıyla birlikte görev yaparak kritik sağlık hizmetlerinde yer almışlardır (Sarı, a.g.y.: 16; Dölen, a.g.y.: 11). Bu bakımdan 1912 kadınların hemşirelik mesleğine başladığı zaman olarak kabul edilmiştir. 1913-1914 yıllarında hasta bakımı konusunda üniversitede konferanslar verildi. Bu gelişmelerin sonucunda 1916 yılında, 26 hastabakıcının görevlendirildiği bilinmektedir. Bu ilerlemelere rağmen, kadınlar için ilk modern hemşericilik okulu ancak 1925 yılında açılabilmiştir (Kurnaz, 1992: 54- 55).

1915 yılında İstanbul Darülfünunu, kız öğrenci kabul etmeye başlamış olsa da Tıp Fakültesi kadın öğrenci alımına kapalıydı. Bu durum, tıp alanında eğitim almak isteyen kız öğrencilerin yurt dışına gitmesini zorunlu kılmıştır. Örneğin, 1915 yılında İzmirli Suat ve Süeda Hanımlar, İzmir Vilayeti İdare-i Hususiyesi tarafından desteklenerek ve masrafları İstanbul Vilayeti tarafından karşılanmak üzere Cenevre Tıp Okulu'na gönderilmiştir. Ayrıca, Hatice Safiye Ali (Krekeler), 1916 yılı Nisan ayında Almanya Würzburg Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne gönderilmiş ve 1922 yılında Türkiye'ye dönerek ülkenin ilk kadın hekimi olarak görevine başlamıştır. İzleyen yıllarda, bu örneklerle daha pek çok kadın hekim katılarak meslek yaşamında yer almışlardır (Yıldırım, 2006: 55). Aynı dönemde, İstanbul Amerikan Kız Koleji Müdürü Dr. Mary Mills Patrick, kolejde bir tıp fakültesi açılmasını talep etmiştir. İlk girişimi olumsuz sonuçlanmakla birlikte, savaş koşullarının getirdiği ihtiyaçlar nedeniyle bu talep daha sonra makul bulunmuş ve 1919 yılında çalışmalara başlanmıştır. 1920 yılında Department of Medicine, Constantinople Women's College adıyla kurulan program eğitime başlamış ve New York Columbia University College of Physicians and Surgeons'ın eğitim modeli örnek alınmıştır. Bu kurum, Türkiye'de kadın öğrencilerin tıp eğitimi almasını sağlayan ilk akademik kurum olarak tarihsel bir öneme sahiptir (Mutlu, 1973: 8).

Kadınların tıp, dişçilik ve eczacılık öğrenim hakkını kabulü ise 1922'de gerçekleşmiştir. Tıp fakültesi 1927 yılında ilk mezunlarını vermiştir⁵(Mutlu, 1967: 18-20). Sonuç olarak, Meşrutiyet döneminde sağlık alanında gerçekleşen mesleki eğitim faaliyetleri, kadınların bu alanlardaki meslek fırsatlarını yaratma yolunda atılmış önemli adımları temsil eder. Bu dönemde kadınlara tıp, hemşirelik ve diğer sağlık mesleklerinde eğitim verilmesi, onların toplum içinde daha aktif bir rol oynamalarını ve sağlık sektöründe hizmet vermelerini mümkün kıldı. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların mesleki eşitlik ve toplumsal katılım mücadelesinin önemli bir parçasını oluşturur.

3.2. Kız Öğretmen Okulu (Darümuallimat)

Kadınlar için bir diğer önemli gelişme, kız öğretmen okullarının açılmasıdır. 1869 Maarif Nizamnamesi'nde, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi gerekliliğine vurgu yapılarak bu ihtiyacın karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bu nizamname, bir buçuk yıl sonra uygulamaya geçmiş ve 8 Şubat 1870 tarihinde sınavla 32 öğrencinin katılımıyla kız öğretmen okulları eğitim hayatına başlamıştır. 1873 yılında ilk mezunlarını veren bu okuldan 17 mezundan 6'sı İnas Rüştüyesi'nde öğretmen olarak atanmıştır. Fahriye, Zehra, Hatice, Fatma, Nigar ve Münire Hanımlar, Türk tarihinde mesleki eğitim alarak öğretmenlik mesleğini icra eden ilk kadınlar arasında yer almış ve dikiş-nakiş öğretmenliği dışında da tarihe geçmişlerdir (Ergin, 1977: 506-1; Çakır, a.g.y.: 300). Ayşe Sıdika Hanım ise 1891 yılında Metod ve Pedagoji gibi bilimsel alanlarda ders vermeye başlamış ve "Usul-i Talim ve Terbiye" isimli kitabı yazarak bu alanda bir ilki gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Darümuallimat'ta bir kadının yönetici olarak görev alması da ilk kez 1879-1880 eğitim yıllarında Fatma Zehra Hanım'ın müdire olarak atanmasıyla mümkün olmuştur (Çakır, a.g.y.: 300-1).

⁵ Tıp fakültesinin ilk mezunu kadın doktorları Müfide Kazım, Suat, Sabiha, Hamidiye, İffet Naim, İffet ve Meliha hanımlardır. Bu kadın doktorlara ilk resmi görev 1930 yılında verildi. Öncesinde serbest çalışabilişlerdi. Fakat bu karardan önce Avrupa'da Belkis Mahmut Hanım gibi diş hekimliği ve Safiye Ali gibi tıp eğitimi alıp ülkeye dönmüş kadın doktorlar da vardı. Kamile Mutlu, "Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını", Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953- 1964), Ank. 1967, s. 18-20.

İlk darümuallimin (erkek öğretmen okulu) 1848 yılında İstanbul'da faaliyete geçmiş ve bu okulun sayısı 1909'da 29'a ulaşmıştır. İlk Darümuallimât ise 1870 yılında açılmış olup, Tanzimat dönemi boyunca yalnızca bu kurum varlığını sürdürmüştür. Bu okulun temel amacı, kız sıbyan ve rüştiye mekteplerine kadın öğretmenler yetiştirmek olmuştur. Darümuallimât'ın sıbyan şubesinin öğretim süresi iki yıl, rüştiye şubesinin ise üç yıl olarak belirlenmiş, öğrenci kontenjanı ise 50 kişi ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca maddi desteğe ihtiyaç duyan öğrencilere, günümüz öğrenci kredisine benzer bir şekilde 30-50 kuruş arasında maaş tahsis edilmiştir. Beş yıllık zorunlu hizmet karşılığında sağlanan bu ödenek, hizmet yükümlülüğünü yerine getirmeyen öğrencilerden geri talep edilmiştir (Öztürk, a.g.y: 550). II. Meşrutiyet döneminde taşrada bazı vilayetlerde yeni Darümuallimat okulları açılmıştır. Taşrada açılan darümuallimatların bir kısmı I. Dünya Savaşı sonrası devlet sınırları dışında kalırken bir kısmı da Kurtuluş Savaşı sırasında faaliyetine son verildi. Bu nedenler Cumhuriyet döneminin ilköğretim senesinde Türkiye'de yedi darümuallimat bulunuyordu. Daha sonra bu okullar kız muallim mektebi adını almıştır (Kodaman, 1991: 237; Öztürk, 1993: 550)

1923- 1924 yılında Türkiye Cumhuriyet'inde 1081 kadın ve 9121 erkek öğretmen vardı. Bu dönemdeki 1081 kadın öğretmenin Meşrutiyet döneminde darümuallimatlarda yetiştiği tahmininde bulunmak zor değildir (Kurnaz, a.g.y.: 58-9). Darümuallimatın açılması, Türk eğitim tarihinde kadınlar için önemli bir gelişme olarak kayda geçer. Bu okul, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesini amaçlayarak ve kadınların eğitim olanaklarını genişleterek yeni bir çalışma ortamının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Zaman içinde artan eğitim talebi ve çoğalan okul sayıları, kadınlara daha geniş fırsatları sunmuştur. Bu gelişmelerden biri, Ana Mektepleri olarak bilinen okulların açılmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde anaokulu ihtiyacı eğitimciler tarafından dile getirilmiş ve Ana Mektepleri, ilkokula hazırlık aşaması olarak düşünülmüştür. İlk Ana Mektep, Müzeyyen Cemal Hanım tarafından Beyazıt'ta Şubat 1909'da izin başvurusunda bulunularak Ekim 1909'da açılmıştır. Bu okulların amacı, 4 ila 7 yaş arası erkek ve kız çocuklarını dini ve milli hikayeler, resim, el işi, hijyen ve ahlaki oyunları içeren derslerle ilkokula hazırlamaktır. Bu girişim, idarecilerinden kurucusuna, öğretmeninden gözetmenlerine kadar kadınlardan oluşması açısından büyük önem taşımaktadır. Ana Mektepleri, çocuklara temel bilgi ve becerileri kazandırarak toplumun eğitim seviyesini yükseltmenin ötesinde, kadınların öğretmenlik kariyerine daha fazla fırsat sunması açısından öneme sahiptir. Ayrıca, artan kız idadileriyle birlikte kadın öğretmen ihtiyacı, kadınların yükseköğrenime olan ihtiyacını da artırmış ve tüm bu gelişmeler 12 Eylül 1914'te bir kız üniversitesinin (İnas Darülfünunu) açılmasına yol açmıştır (Erçoşkun, 2021: 248; Çakır, a.g.y. 302-3).

Devlet politikalarının yanı sıra toplumun talepleri ve görüşleri, eğitimin biçim ve içerik yönünden dönüşümünde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu dönüşüm sürecine kadınların dahil edilmesi ve kız okullarının yaygınlaşması, kadınların sosyal ve kültürel yaşamda daha etkin bir rol üstlenmesine olanak sağlamıştır. Kadınlar, mesleki ve kültürel eğitim süreçlerini tamamladıktan sonra, basın-yayın faaliyetleri ve sivil toplum örgütleri aracılığıyla toplumsal yapıya aktif bir şekilde katkıda bulunmuşlardır. Böylelikle kadınlar, eğitim yoluyla elde ettikleri birikimleri toplumsal gelişimle bütünleştirerek, sosyal dönüşümün önemli aktörleri haline gelmişlerdir.

3.3. Kız Sanayi Mektepleri

19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Endüstri Devrimi'nin tetiklediği modernleşme ve makineleşme süreci, Osmanlı Devleti'nde sanayi alanında teknik personel ihtiyacını önemli ölçüde artırmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak ve gelişen sanayi sektörüne uyum sağlayabilecek nitelikli iş gücü yetiştirmek amacıyla Sanayi Mektepleri kurulmuştur. Bu okullar yalnızca erkekler için değil, aynı zamanda kız öğrenciler için de açılmıştır. Kız Sanayi Mektepleri, kadınların mesleki eğitim almasını teşvik ederek, sanayi ve zanaat alanlarında çalışabilecek nitelikli elemanlar olarak yetiştirmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Bu okullar, kadınlara pratik beceriler kazandırarak, onların ekonomik hayatta daha aktif bir rol üstlenmelerine olanak tanımıştır.

Bu çerçevede, kadınların mesleki eğitimini hedefleyen ilk sanayi okulu olan Yedikule Kız Sanayi Mektebi, 1869 yılında kurulmuştur. Açıldığı yıl itibarıyla 50 öğrenciyle eğitime başlayan bu okul, özellikle Yedikule Fabrikası'nda istihdam edilmek üzere kadınların mesleki beceriler edinmesini sağlamayı amaçlamıştır. Söz konusu eğitim, ordu için sargı bezi ve kıyafet üretiminde kullanılmak üzere dikiş ve tekstil alanlarına odaklanmıştır. (Ergin, a.g.y.: 573; Çakır, a.g.y.: 298). Daha sonraki yıllarda İstanbul'da 1882 yılında yatılı ve gündüzlü eğitim veren bir Kız Sanayi Mektebi, 1883 yılında Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ve 1890 yılında Üsküdar Kız Sanayi Mektebi faaliyete başlamıştır. Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'nin açıldığı ilk yıllarda, sınıflarda 20 ila 30 öğrenci öğrenim görmekteydi. 1898-1899 eğitim yılına ait kayıtlarda, tamamı gündüz eğitimi alan 156 öğrencinin mevcut olduğu belirtilmiştir. 1913 yılında, okulun eğitim programı yeniden düzenlenmiş ve Dersaadet Kız Sanayi Mektebi ile birleştirilerek eğitim faaliyetleri daha kapsamlı bir hale getirilmiştir (Ergin, a.g.e: 689- 690). Beş yıllık olan kız sanayi mekteplerinde dikiş, nakış, biçki, makinede fanila ve çorap örme, aşçılık gibi branşlarda eğitim verilmekteydi (Kodaman, 1991: 292).

Kadınlar için açılan her yeni kurum, aynı zamanda bu kurumların işletilmesi için kadın çalışanlara olan ihtiyacı doğurmuş ve bu durum, kadınların istihdam alanlarının genişlemesine önemli bir katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Üsküdar Kız

Sanayi Mektebi'ne ilişkin kayıtlar, kurum personelinin maaşlarıyla ilgili bilgileri içermektedir. Söz konusu belgelerde, okulda görev yapan müdire için 800 kuruş, resim ve nakış öğretmenlerinin her biri için 300'er kuruş, ayrıca iki hizmetli için 150'şer kuruş maaş ödendiği ifade edilmektedir. (Ergin, a.g.e.: 690). Bu veriler, kadınların mesleki eğitimle birlikte istihdam sahasında artan rollerini ve kurumsallaşan yapılar içerisindeki yerlerini ortaya koymaktadır.

İstanbul dışında da kadınlara yönelik mesleki eğitim imkânlarını genişletmek amacıyla çeşitli kız sanayi mektepleri açılmıştır. Bu bağlamda, ilkököl düzeyinde eğitim veren Kastamonu ve Trabıusgarp'taki Hamidiye Sanayi Mektepleri ile İşkodra'da kimsesiz kız çocuklarına yönelik hizmet veren İslahhaneler dikkate değer örnekler arasında yer almaktadır (Kurnaz, a.g.y. s.22). Bu kurumlar, kadınların mesleki beceri kazanmasını sağlarken, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatta daha aktif roller üstlenmelerine olanak tanıyan önemli girişimlerdir.

Bunların haricinde kız sanayi mektepleri için özel teşebbüsler de olmuştur. Bunlardan biri 1911 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki İnas Sanayi mektebi olup okulda ibtidai, rüşdi ve valide bahçesi sınıfları mevcuttur. Diğerleri ise Enise Hanım talebiyle açılan İbtidai ve Rüşdi Kız Sanayi Mektebidir. Aylık ücreti 30-40 kuruş olan bu okulda dikiş, nakış, biçki, müzik, jimnastik ve Fransızca dersleri verilmekteydi. Okul, ırk ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin tüm Osmanlı kadınlarına eğitim sunmaktaydı (Ergin, C. IV. 1191- 1192).

Kız Sanayi Mektepleri, II. Abdülhamid döneminde kimsesiz kız çocuklarına el becerileri kazandırarak onları üretken bireyler haline getirerek kimseye muhtaç olmayan bireyler olarak yetiştirmeyi amaçlayan, tüm ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı gündüzlü ve yatılı olarak kurulan eğitim kurumlarıydı. Ancak, bu okulların yatılı bölümleri, Meşrutiyet döneminde yaşanan ekonomik zorluklar nedeniyle kapatıldı. Bunun ardından, özel kız sanayi okullarının açılmasına izin verilerek devletin yükü azaltılmaya çalışıldı. Daha sonraki yıllarda, İnas Sanayi Sultanisi adıyla ilkököl seviyesinde meslek okulu olarak faaliyet gösteren bu okullar, 1927 yılından itibaren Kız Sanat Enstitüleri olarak yeniden yapılandırıldı ve günümüzde kız meslek liseleri olarak eğitim vermektedirler (Kurnaz, a.g.y. s. 22-23).

Sonuç olarak, birçok açıdan olduğu gibi kadının çalışma yaşamı konusunda da Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında süreklilik ve geçişlilik gözlemlenmektedir. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminde kadının çalışma hayatını anlayabilmek için Osmanlı'ya uzanmak gerekmektedir. Özellikle sanayi sektöründe kadın emeği büyük bir öneme sahiptir. Quataert'e göre, 19. Yüzyılda Osmanlı imalatçılığının en önemli parçasını kadın emeği oluştuyordu ve bu olağan bir durumdu (Quataert, 1999: 304). 1913-1915 Sanayi sayımlarına göre çalışanların yaklaşık üçte biri kadınlardan oluşuyordu. Kadınların eğitim fırsatlarına erişimi ve bu sayede yetkin ve aktif bireyler haline gelmeleri, kadın istihdamının artmasında önemli bir faktördü. Kısacası, kadınların eğitim imkânlarının artması ve iş gücüne olan talebin artması gibi faktörler, 19. yüzyılın sonlarından itibaren kadınların çalışma hayatındaki rolünü önemli ölçüde genişletmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sanayi Devrimi'nin ardından oluşan yeni dünya düzenine uyum sağlama çabasıyla Osmanlı Devleti, mesleki eğitim alanında çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Beşerî sermayeyi geliştirmeye yönelik bu adımlar, dönemin zorlu ekonomik koşulları ve maliyetli savaşlarının yarattığı baskılar nedeniyle kesintiye uğramış ve bazı mesleki eğitim kurumlarının kapatılmasına yol açmıştır. Eğitim sisteminin bir alt sistemi olan mesleki eğitim, ekonomi, siyaset ve kültür gibi toplumsal yapının diğer unsurlarından ayrı değerlendirilemez. Bu doğrultuda, geçmişteki mesleki eğitim uygulamalarının hem güçlü hem de zayıf yönleri dikkate alınarak, ulusal potansiyelin en verimli şekilde kullanılmasını ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesini hedefleyen etkili politikalar ve stratejiler geliştirilmelidir. Böylece, mesleki eğitimin daha işlevsel ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması sağlanabilir.

Bu çalışmanın odak noktalarından biri, Türk kadınının çalışma hayatındaki evrimi ve haklarının Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği aşamaları incelemektir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tedrici şekilde meydana gelen bu gelişmeler, bu alandaki fikrîsel temellerin oluşması açısından büyük önem taşımaktadır. Diğer bir önemli bulgu ise mesleki eğitimin kadınlar için sunduğu fırsatlarla ilgilidir. Mesleki eğitim, kadınların işgücüne katılma ve kariyerlerini geliştirme konusunda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle meslek okulları ve üniversitelerde kadınlara yönelik eğitim fırsatlarının artması, kadınların çeşitli mesleklerde daha fazla yer almasına olanak sağlamıştır. Sonuç olarak, Türk kadınının çalışma hayatındaki evrimi ve mesleki eğitimin kadınlar için sunduğu fırsatlar, özellikle 19. Yüzyıl sonlarından itibaren önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu gelişmeler, kadınların toplumsal rollerini ve ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirmiştir.

Kadınların ekonomik bağımsızlığını ve toplumsal rollerini güçlendirmede mesleki eğitimin önemi, tarih boyunca ve günümüzde birçok örnekle desteklenmiştir. Bu kapsamda, kadınların iş gücüne katılımını artırmak için modern ekonomik ihtiyaçlara uygun, esnek ve yenilikçi mesleki eğitim programlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Devlet destekli burslar, staj olanakları ve istihdam garantili programların yaygınlaştırılması, kadınların mesleki eğitime erişimini kolaylaştırarak eşit fırsatların sağlanmasında kritik bir rol oynayacaktır. Ayrıca, mesleki eğitimin yalnızca dezavantajlı gruplar veya başarısız bireyler için bir araç olarak görülmesi, bu eğitimin bireysel ve ulusal düzeydeki katkılarını gözlemlemektedir. Bu

algının değiştirilmesi için mesleki eğitim politikalarının yeniden ele alınması, özellikle gelişmiş ülkelerdeki başarılı uygulamaların incelenerek uygun stratejilerin benimsenmesi gereklidir.

Türkiye, nüfus artış hızının azalması ile demografik dönüşüm sürecindedir ve bu durumun dezavantajından kurtulmak için mesleki eğitime yönelik yenilikçi yatırımlar önceliklendirilmelidir. Kadınların aktif şekilde dahil edildiği, kapsayıcı ve etkili bir mesleki eğitim sistemi, genç nüfusun niteliklerini artırmanın yanı sıra mevcut iş gücünün hizmet içi eğitimlerle desteklenmesini sağlayabilir. Bu tür yatırımlar, ülkenin ekonomik potansiyelini en verimli şekilde kullanarak ulusal kalkınma ve toplumsal ilerleme hedeflerine katkıda bulunacaktır.

Sonuç olarak, kadınların eğitim ve çalışma hayatındaki dönüşümü, sadece bireysel özgürlük ve ekonomik bağımsızlık açısından değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal cinsiyet eşitliği hedeflerine ulaşmada da belirleyici bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, eğitim ve istihdam politikalarının kadın odaklı bir yaklaşımla şekillendirilmesi, toplumsal kalkınmayı destekleyen uzun vadeli bir strateji olarak benimsenmelidir.

Kaynakça

- Adem, M. (1977). Türk eğitiminin ekonomik politikası, Bilim Matbaası, Ankara.
- Altıntaş, A. (1998). Türkiye’de hemşireliğin başlangıcı, in: yıldırım n (ed). sağlık alanında türk kadını, cumhuriyet’in ve tıp fa- kültesine kız öğrenci kabulünün 75. yılı. İstanbul, s. 373-387.
- Atabek, E.M. (1997). Türk kadın hekimleri, Dirim, 72(7-8):231- 236.
- Barro, R. J. (1991) Economic growth in a cross section of countries. The Quarterly Journal of Economics, Vol: 106, No: 2, 407-443.
- Barro, Robert J. (2002). Education as a determinant of economic growth, in: e.p. Lazear (ed.), Education in the Twenty-First Century. Stanford: Hoover Institution Press: 9–24.
- Breton, T. R. (2003). Education, human capital and national income, eer 2003-115, George Mason University, March 10, s.1-43.
- Caporal, B. (1982). Kemalizm’de ve kemalizm sonrasında türk kadını (1919-1970). (çev. Dr. Ercan Eyüboğlu). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Ankara.
- Ceride-i Havadis. (1861). S. 1033, 20 Ramazan 1277, 1 Nisan 1861.
- Clark, E. (1992). Osmanlı Sanayi Devrimi”, Osmanlılar ve Batı Teknolojisi- Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler. (Yay. Haz. İhsanoğlu, E.) İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi. 37-52. İstanbul.
- Çakır, S. (2013). Osmanlı Kadın Hareketi, Metis yayınları, İstanbul.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin ekonomiye ve kalkınmaya etkisi. D.U. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi. S. 11. 33-41.
- Denison, E. F. (1985). Trends in american economic growth, 1929- 1982, Washington D.C., Brookings Institution.
- Dölen E. (1998). Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılında İstanbul Üniversitesi’nde Kız Öğrenciler, İn: Yıldırım N (ed). Sağlık Alanında Türk Kadını, Cumhuriyet’in ve Tıp Fakültesi’ne Kız Öğrenci Kabulünün 75. Yılı. İstanbul, 8-47.
- Erçoşkun, T. (2021). İstanbul’da Hususi ‘Ana Mektebi’ (Ekim 1909), TAD, 40/S.70. İstanbul.
- Ergen, H. (1999). “Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyümeye Katkısı”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 10, Sayı, 35, s. 21- 56.
- Ergin, Osman Nuri. (1977). Türkiye Maarif Tarihi. C. I-V, İstanbul.
- Gerber, H. (1980), “Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa, 1600-1700”, IJMES, cilt 12, s.231-244.
- Gümüş, E. ve Şişman, M. (2012). Eğitim Ekonomisi ve Planlaması. Pegem Akademi Yayıncılık. Ankara.
- Güran, T. (1992). Ziraî Politika ve Ziraatta Gelişmeler, 1839-1876”, 150. Yılında Tanzimat, Ankara.
- İçli, S. (2020). Kadınların Çalışma Hayatı ve Ekonomik Özgürlük Algısı: Konya Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi. Konya.
- Jennings, R. C. (1975), "Women in Early17th Century Otoman Judicial Records-TheSharia Court Of Anatolian Kayseri", Journal of the Economic And Social History Of The Orient, Vol: XVIII, Part:1January, s.53-114.
- Jorgenson, D. W. (2010). "Human Capital and the National Accounts", Survey of Current Business, Vol: 90, No: 6, 54-56.

- Jorgenson, D. W. and Fraumeni, B. (1992), 'Investment in Education and U.S. Economic Growth', *Scandinavian Journal of Economics*, 94, S51-70.
- Jüßen Kocka. (2001). *Thesen Geschichte und Zukunft der Arbeit*, Aus Politik und Zeitgeschichte. B.21, Berlin.
- Kodaman, B. (1980). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri*. Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920). Ed. Halil İncelik, Osman Okyar. Meteksan Limited. ss. 289-290. Ankara.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kruguer, A. B. ve Lindahl, M. (2001). "Education for Growth: Why and For Whom?" *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXIX (December 2001), s. 1101- 1136.
- Kurnaz, Ş. (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839- 1923)*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Kurnaz, Ş. (2013). *Osmanlı Kadının Yükselişi (1908-1918)*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Mankiw, N. G., Romer, D. and Weil, D. N. (1992), 'A Contribution to the Empirics of Economic Growth', *Quarterly Journal of Economics*, pp.407-437.
- Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi", DUSTUR, 1. Tertip, C. 2.
- Mutlu K. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti'nin 50. yılında Tıpta Türk Kadını*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Mutlu, K. (1967). *Hekimlik Mesleğinde Türk Kadını*. Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Aylık Konferansları (1953-1964), Ankara.
- O'Donoghue, M. (1991). *Economic Dimensions in Education*, Ireland: Gill & Macmillan, Dublin.
- Öztürk, C. (1993). *Dârümuallimât*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 8. İstanbul, s. 550- 551.
- Öztürk, C. (1995). *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhaneler*. Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Öztürk, N. (2005). *İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü*. Sosyoekonomi. Ocak- Haziran 2005-1. 27-44.
- Psacharopoulos, G. ve Woodhall M. (1994). "Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı", *Eğitim Ekonomisi Seçilmiş Yazılar*, (çev.: Yüksel Kavak, Berrin Burgaz), Ankara, Pegem Yayın, no:14, s. 43-44.
- Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çeviren: Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarı N. (1996). *Osmanlı Sağlık Hayatında Kadının Yeri*. Yeni Türk Tıp Tarihi Araştırmaları, 2-3:11-64.
- Sianesi, B. ve Van Reenen, J. (2000). *The Returns to Education: A Review of the Macro-Economic Literature*, London: LSE Research Online, Discussion Paper.
- Şişman, A. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 1/1. s. 27-43. Uşak.
- Tansel, A. (1999). "Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Eğitimin Getirisi" *ODTU Gelismis Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 3-4, s. 453-472.
- Temple, J. (2001). "Effects de l'Education et du Capital Social sur la Croissance dans les Pays de l'OCDE", *Revue Economique de l'OCDE*, no: 33, p. 60- 109.
- Yaraman, A. (2001). *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım K, Şahin L. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Mesleki Eğitimin Gelişimi*. Çalışma ve Toplum, 44:77-112.
- Yıldırım N. (2006). *Dünya'da ve Türkiye'de İlk Kadın Hekimler ve Kadınların Hekim Olma Mücadelesi*. Toplumsal Tarih, 147: 50-57.
- Zihnioğlu, Y. (2013). *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of this study is to emphasize the importance of vocational education in the process of Turkish women's participation in the labor force and career development from the Ottoman to Republic of Türkiye. Within this framework, educational institutions established in different fields and laws enacted increased women's educational opportunities and strengthened their social roles and economic independence. The study aims to provide important information in the context of historical development and socio-economic change by examining the effects of vocational education on women's participation in working life.

Methods

In this study, the developments in the field of vocational education from the Ottoman period to Republic of Türkiye have been analyzed and the contribution of women's participation in these developments to women's employment opportunities has been discussed in detail. For this purpose, data on women's participation in vocational training processes and increasing employment opportunities were collected by utilizing the relevant institutions and press and media organs of the period.

Findings

This study reveals the importance of the socio-economic relationship between the development of a country and its education system. The importance of vocational education in the training of qualified manpower and in terms of providing economic benefits has been identified. Vocational training schools for women have not only increased women's participation in the labor force, but also strengthened their social roles. The vocational and cultural training provided during this process has made it possible for women not only to integrate into working life, but also to take an active role in other areas of society.

Conclusion

From the Ottoman Empire to Republic of Türkiye, the expansion of vocational training opportunities, especially for women, not only increased their participation in the labor force, but also triggered an important transformation in terms of their social roles and economic independence. The opening of vocational schools for women since the Tanzimat period has enabled women to participate more effectively in the world of work and social life, and has laid the foundations for a change in mentality in this area. The contribution of vocational education to the evolution of women's working life is considered a critical part of Türkiye's modernization process.